

Suluk Çabyş-Çor

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Suluk Çabyş-Çor SULUK ÇABYŞ-ÇOR

(715-737-nji ýyllar)

Ýeňişli arap goşunlary VII asyrdaky Amyderýa ýetenlerinde edermen türkeşler olar bilen şu ýerde duşuşypdyrlar. Türkeşler türkmenleriň ata-babalarynyň biridir. Olar VI asyrdaky türk

kaganatyndan bölünipdirler we Semireçýede öz döwletini gurup başlapdyrlar. Täze ýurduň düýbünü tutan Üçelik bolupdyr, ol ençeme ýeňişli harby operasiýalary geçiripdir we täze kaganatyň pozisiýasyny berkidipdir. Ýöne welin içerki oňsuzlyklar 711-715-nji ýyllarda türkesh kaganatynyň synmagyna getiripdir.

715-nji ýylda özüni türkesh kagany diýip jar eden şöhratly serkerde Suluk Çabyş-Çor türklere baştutan bolupdyr. Suluk ozaly bilen gündogardan abanyan howpy bitaraplaşdyrmagy ýüregine düwüpdür. 717-nji ýylda ol Hytaýa barypdyr we şol ýurduň basyp alynmak howpuny diplomatik ýol bilen aýrypdyr. Şol bir wagtyň özünde ol günbatar türkesh kaganynyň, gündogar türkesh kaganynyň we Tibet patyşasynyň gyzlaryna öýlenipdir. Suluk öz ogluny gündogar türkesh kaganynyň dolandyryjysynyň gyzyna öýlendiripdir.

Ine, araplar häzirki Türkmenistanyň territoriýasy boýunça geçip, şeýle garşydaş bilen duşuşypdyrlar. 728-729-njy ýyllarda Suluk Samarkandyň we Buharanyň ilatynyň haýysy boýunça ozalky Sogdyny doly azat edipdir, 732-nji ýylda bolsa arap goşunlary Samarkandyň eteginde, soňra bolsa Kerminäniň eteginde doly dargadylypdyr.

Belli taryhçy L.N.Gumilýow türkeshleri türkmenler diýip, olaryň serdary Sulugy bolsa (ol belli çeşmelerde Sul Çöl diýlip hem atlandyrylýar) türkmenleriň baştutany diýip atlandyrýar. Omeýad halyfy Hişamyň (724-743-nji ýyllar) türkesh kaganynyň merkezindäki ilçihanasy hakynda gürrüň beren Ibn al-Fakih hut ol hakda ýazypdyr diýip hasaplaýarlar. Sulugy öz tarapyna çekmäge çalşan arap häkimleriniň ilçileri kagany yslama çekmek isläpdirlär.

Indi bolsa orta asyr geografiýa Ýakuda söz bereliň, ol Ibn al-Fakihiň aýdanlaryny gysgaça beýan edipdir: «Ilçi ol hakda şeýle gürrüň beripdi: kagan öz eli bilen eýer ýasaýarka menden ondan (kagandan) duşuşyga ygtyýarnama alypdym. Kagan dilmaçdan: «Bu kim?» diýip sorady. Ol araplaryň patyşasynyň ilçisi diýip jogap berdi. Kagan ondan: «Meniň raýatymmy?» diýip sorady. Dilmaç: «Hawa» diýip jogap berdi. Şonda ol meni öýe alyp barmagy buýurdy, öýde et köpdi, ýöne çörek az eken.

Soňra ol meni çagyryň diýdi we: «Saňa näme gerek?» diýip sorady. Men oňa ýaranjaňlyk edip: «Meniň jenabym, sen ýalňyslyga ýol berýäň, men saňa gowy maslahat bermekçi ~ seniň yslamy kabul etmegiňi isleýän» diýdim. Kagan: «Yslam diýýäniň nähili zat?» diýip sorady. Men oňa dini kadalar hakynda, yslamyň ygtyýar edýän we gadagan edýän zatlary, dini borçlar we Hudaýa gulluk etmek hakynda... gürrüň berdim.

Suluk ilçiniň aýdanlaryna özüne göwni ýetýän çöl adamlarynyň erkinliginw howp salynmagy hökmünde baha berdi. Ol ilçä birnäçe gün garaşmaly diýdi we oňa kaganatyň güýjüni görkezmegi ýüregine düwdi.

«Bir gezek kagan ata atlandy we onuň töwereginde on adam bardy, olaryň hersiniň elinde bolsa baýdak bardy. Ol meni hem öz ýanlary bilen gitmäge çagyrdy. Tiz wagtdan biz töweregi depelik öleňlige ýetdik. Gün dogan dessine öň ýanyndaky on adamyň birine elindäki baýdagy parlatmagy buýurdy, baýdak parlap (gün şöhlesine) başlady. Şol wagt 10 müň ýaragly atly esger peýda boldy, olar: «Çah! Çah!» diýip gygyrýardylar. Olar depäniň eteginde nyzama düzüldiler. Olaryň baştutany patyşanyň öňüne çykdy. Baýdak göterijiler depäniň üstünde biri-biriniň zyzndan baýdagy parlatdylar, her baýdak parladylanda depäniň eteginde 10 müň atly esger nyzama düzüldi. Baýdaklaryň onusy hem parladylanda depäniň eteginde başdan-aýaga çenli ýaraglanan ýüz müň atly esger nyzama düzülipdi» diýip, Ýakut aýdýar.

Türkeşleriň goşunlarynyň görnüşi şeýle bir haýbatlydy welin, araplar olar bilen gepleşikler geçirmäge soňra milt edip bilmediler.

Arap serkerdeleri we serdarlary Sulugy «Abu Muzahim» (Zarba urujy) diýip atlandyrdylar, olar ony özleriniň Orta Aziýadaky häkimligine esasy howp hasapladylar.

Takmynan, 737-nji ýylda türkeşler arap otrýadlaryny Buharadan kowup çykardylar we gysga möhletde olary Toharystandan gysyp çykardylar. Üstünlik türkmenleriň ata-babalaryny ruhlandyrypdyr we olar ýurda ýaýrap ownuk otrýadlara bölünipdirler. Araplaryň Toharystandaky dikmesi Esad ibn Abdylly Sulugyň kiçiräk otrýadynyň üstüne duýdansyz hüjüm

edipdir we oña weýrançylykly zarba urupdyr. Suluk öz ýurdunyň jümmüşine gaçyp gidipdir. Şol ýerde 737-nji ýylda näkes Bagatarkan tarapyndan dönüklük bilen öldürilipdir.

Suluk ölenden soň, kaganat ownuk böleklere bölünipdir we sary türkeşler bilen gara türkeşleriň arasynda häkimiýet ugrunda ýigrimi ýyllyk göreş başlanypdyr, bu bolsa iň soňunda türkeş kaganatynyň dargamagyna getiripdir.

Öwez GÜNDOGDYÝEW. Taryhy şahslar